

HISTORISK TIDSKRIFT
(Sweden)

125:1 • 2005

Miljöfrågor i TV-nyheter – från hot till möjligheter

Camilla Hermansson, *Det återvunna folkhemmet. Om tevejournalistik och miljöpolitik i Sverige 1987–1998*, Diss, Avhandling från Tema Teknik och social förändring, Linköpings universitet, Linköping Studies in Arts and Sciences 252, Linköping 2002. 350 s.

Avhandlingen är skriven inom Tema teknik och social förändring vid Linköpings universitet, men eftersom den empiriska analysen är inriktad på tv-journalistik och ideologiska strömningar kunde detta arbete nästan ha härstammat från medie- och kommunikationsvetenskap (MKV) – som är denna recensents hemvist. Jag skriver *näst* eftersom avhandlingen även bygger på specifika teknikkunskaper – om miljöfrågor – som inte finns inom MKV. Jag framhåller detta för att klargöra att min recension utgår från och betonar ett MKV-perspektiv. Jag kan inte göra anspråk på att granska de teknikkunskaper som utgör en viktig del av avhandlingens utgångspunkter och horisonter.

Hermansson tar sitt avstamp i det faktum att det under 1990-talet växte fram en ny politisk syn på miljöfrågorna. I denna process var medierna en inte oviktig faktor. De bidrog till att revidera det som tidigare varit ett defensivt förhållningssätt till miljöpolitiken till ett mer offensivt och kanske till och med proaktivt. Medan det tidigare tänkandet kring miljön betonade vikten av att ha ett försvar mot katastrofer, fick det nya synsättet uttrycket ”en ekonomiskt hållbar utveckling” som motto; Sverige skulle bli ett föregångsland inom EU och Göran Persson talade om att skapa ”ett grönt folkhem”. Och det var numera konsumenterna som skulle driva på utvecklingen mot en bättre miljö, snarare än staten, vilket hade varit devisen i det gamla folkhemmet. Det fanns också stöd för den nya politiken i opinionen. För även om människor inte var lika engagerade i miljöfrågor som på 1970-talet, fanns det ändå en påtaglig miljömedvetenhet hos många, som inte minst kom till uttryck i deras benägenhet att välja grönmärkta varor framför andra.

Denna ideologiska svängning står i centrum i Hermanssons avhandling. Miljöfrågor har ekonomiserats och samhället har fått en konsumtionsinriktad miljödiskurs. Hermansson vill delvis koppla utvecklingen till moderniseringsteorier och deras betoning av individualisering, upplösning av gamla strukturer, minskning av kollektiva politiska ansatser samt framväxten av livsstilar och konsumtion som centrala dimensioner i samhället. Tillsammans utmynnar dessa processer i vad hon kallar ”ekologisk modernisering”. Hon menar vidare att detta paradigmskifte också har blivit allmänt vedertaget inom den samhällsvetenskapliga miljöforskningen, som därför har börjat koppla ihop teknisk utveckling med ekologisk

hållbarhet. Hermansson menar inte att detta nödvändigtvis är fel, men att kopplingen också kan skapa farliga, blinda fläckar när det gäller att definierar miljöproblem och att söka deras lösningar.

En av modernitetens centrala institutioner – eller senmodernitetens, om man skall vara mer exakt – är medierna. Utan medierna, ingen senmodernitet. Och trots Internetrevolutionen är TV fortfarande det dominerande mediet, i synnerhet när det gäller att sprida bilder av världen och idéer till den breda allmänheten. I vår vardag har TV en särskild plats som förmedlare av intryck om vilken typ av samhälle vi lever i och om hur den legitima politiska dagordningen ser ut. Hermansson går ett steg längre med dessa allmänna insikter och anser – i enlighet med stora delar av den samtida medieforskningen – att televisionens betydelse för offentligheten ligger i att den sätter diskurser i omlopp. De senare erbjuder mallar för tal och tanke, som vi rutinmässigt konsulterar när viktiga samhällsfrågor uppstår. Vi kan redan här konstatera att diskursbegreppet har utgjort en sorts växande intellektuell våg de två senaste decennierna. Samtidigt kan begreppet ibland te sig något luddigt, eftersom så många olika traditioner hanterar det utifrån sina respektive definitioner och metodologiska premisser. Jag återkommer till detta.

Inte minst utgör TV-nyheter, som är ett dagligt återkommande medialt evenemang med journalistiska berättelser, en viktig källa till diskurser inom det politiska samhället. Vi tänker vanligtvis på TV-nyheter som en informationskälla, men det är de bara i viss utsträckning. Det har nämligen visat sig att TV-nyheter inte alltid är så bra på att förmedla till exempel detaljerade fakta, analytiska perspektiv och orsakssamband. Den rörliga bilden gör det svårt att förmedla fakta på samma sätt som till exempel en tidning kan göra. TV-nyheterna har däremot en annan kraft. Inslagen i dessa program är ofta påtagliga, de kan gripa oss med sina bilder, mobilisera affektiv respons och etablera en mental dagordning hos tittarna. Därutöver gestaltar de också – genom sina bilder, ljud, röster och speaker-texter – världen mot en bakgrund som känns bekant för oss och som vi tenderar att ta för given. Dessa ingredienser kan bidra till att etablera specifika diskurser kring konkreta frågor – specifika sätt att tänka på och prata om saker.

Poängen med detta perspektiv är, att det tydliggör det faktum att varken TV-journalistiken eller någon annan form av journalistik bara förmedlar information. Information måste i stället alltid vara inbegripen i språk, existerande referensramar, värdepremisser, etcetera. Därför finns det inget obefläckat berättande, utan allt berättande om samhället måste utgå från något perspektiv. Dessa villkor varierar också mellan medierna: TV, radio och tidningar har sina respektive starka och svaga egenskaper.

Dessa insikter om journalistiken erbjuder en analytisk inkörsport: eftersom allt berättande i nyhetsmedierna är konstruktioner präglade av mediala, professionella, tekniska, ekonomiska, kulturella och politiska villkor, kan man också

plocka isär berättandet om en viss fråga, eller en händelse, och belysa dess beståndsdelar. Samma fakta kan i princip få oändligt många betydelser, beroende på hur de berättartekniskt sätts ihop.

En teoretisk aspekt som man förmodligen skulle betona i ett medie- och kommunikationsvetenskapligt perspektiv, och som inte är så tydlig i avhandlingen, är att TV-nyheternas berättande – och den politiska dagordningen, världsbilder, etcetera – inte bara är en produkt av journalisternas egna initiativ. Nyhetsjournalistiken produceras i stället snarast i ett samspel mellan journalister och (oftast) mäktiga aktörer som politiker, representanter för näringslivet och andra intressen. De många initiativen från de andra aktörerna – i form av pressreleaser, presskonferenser, informationspaket, strategiska utspel, intervjuer, uttalanden med mera – påminner oss om att makten över medieinnehållet (och vinklingarna) inte helt och hållet ligger hos nyhetsorganisationerna själva. Däremot skall man inte förringa journalisternas roll i detta, men det är viktigt att förstå detta spänningsfält i journalistikens produktionsvillkor. Väsentligt bättre lyckas författaren med att på ett mer övergripande – och för avhandlingen relevant – plan visa hur förändringarna i TV-nyheternas framställningar följer svängningarna i det ideologiska klimatet. Hon kontextualiserar sin analys av det miljöfrågerelaterade TV-utbudet med relevanta händelser och utvecklingen inom miljöpolitiken och understryker således TV-nyheternas samspel med andra samhällsprocesser.

Hermanssons syfte är alltså att undersöka hur berättandet om miljöfrågor har genomgått en omvandling. Hon vill analysera hur diskurserna om miljön i TV-nyheterna har kommit att präglas av en konsumentinriktning, och vilka innebörderna av denna förändring är. Hon avser också att lyfta fram hur TV-nyheter bidrar till att skapa vår syn på samhällsutvecklingen i allmänhet och miljöfrågor i synnerhet. TV-nyheternas gestaltungspraktiker säger någonting om miljöfrågornas bestämning, deras status, hur de hanteras i kulturen, och samtidigt också något om det samhälle som genererar dem. Hennes konkreta forskningsfrågor blir således:

- Vilka teman går att urskilja inom det journalistiska berättandet?
- Vilka aktörer har tillgång till och släpps in i diskursen?
- Hur gestaltas de hot mot samhället och naturen som miljöproblemen innebär, respektive de visioner om det samhälle och den natur vi vill ha, inom denna diskurs?

Uppläggningen blir i grunden tematisk; det blir ett kapitel vardera på temana återvinning, konsumtionsvaror, miljöpolitik, bilism samt hot och visioner. Arbetet innefattar också en introduktion, ett metodkapitel, och ett kapitel med en avslutande diskussion.

Metodologiskt har hon valt ut cirka 180 inslag från SVT och TV4 mellan 1987 och 1998. Hon har gjort vad hon kallar en kvalitativ diskursanalys av varje inslag,

det vill säga hon har studerat vad de sade – i ord och bild – och hur de sade det. Därigenom har hon försökt få grepp om den konkreta betydelsen och den mer allmänna innebörden i varje inslag. Dessa analyser har hon sedan sammanfört i syfte att hitta de mönster i inslagen som bildar sammanhängande diskurser.

Här kan det sägas att den rådande vågen av diskursanalyser kan vara inspirerande, men att den ibland också erbjuder mer än vad man faktiskt behöver, det vill säga att man lätt blir indragen i, eller överförtjust över, de metodologiska – och även kunskapsteoretiska – frågorna runt diskursbegreppet och därför utvecklar ett mer komplicerat angreppssätt än vad den konkreta studien faktiskt kräver. Det är inte utan att Hermansson har drabbats av detta. Hon visar på ett alldeles utmärkt sätt hur TV-journalistiken hanterar miljöfrågorna. Och hon gör det med bara delar av den omfattande metodologiska utrustning hon utvecklat i studiens inledning.

Nåväl, detta konstaterande om metod är inte avsett att bryta udden av avhandlingens spets, som är resultatet. I kapitel 3, "På väg mot det gröna folkhemmet", målar Hermansson med bred pensel en bild av hur TV-nyheterna under dessa år – i samspel med den socialdemokratiska politiken, miljörelsen och den samhällsvetenskapliga miljörelsen – övergick från att presentera miljöfrågor som något djupt problematiskt till något som var hanterligt och även kunde erbjuda någonting positivt. I nyheterna började man koppla ekologiska överväganden till ekonomisk tillväxt. Hermansson klargör hur nyheterna började överge katastrofdiskurser med till exempel bilder på döende sälar, algblooming och efterdyningar av Tjernobyl. Under 1990-talet fick vi i stället i nyliberal anda se en tilltagande tilltro till marknadskrafterna. Den svenska modellen, med bland annat en stark, centraliserad stat och en styrd arbetsmarknad fick ge vika för andra mekanismer: privatisering, avreglering, konkurrens. Också miljöfrågorna fick en ny inramning, understödd av viktiga politiska händelser, som Riokonferensen 1992 och Agenda 21 – en handlingsplan för hållbar utveckling baserad på decentraliserad hantering av miljöfrågor på kommunalnivå. Livsstilsresonemang börjar här komma in i sammanhanget och konsumenten skall därför också aktivt medverka till förändringen. Näringslivet framstår inte längre som en miljöbov, utan som en vital kraft inom miljöarbetet. Vid 1990-talets slut är miljöproblemen inte längre ett problem som industrisamhället genererat. I stället kan ekonomisk tillväxt och ekologiska hänsyn gå hand i hand.

De därpå följande, temainriktade kapitlen med de empiriska resultaten fördjupar den allmänna bilden. I kapitel 4, om återvinning, får vi se hur den starka metaforen sopberget – förknippat med summan av allt vi slänger i konsumtions-samhället – undan för undan tonar bort. I nyhetsberättelserna får vi höra allt mer om sortering: av bilskrot, batterier, matavfall, hushållsspor, etcetera. Individerna börjar stå i centrum, det är hon som skall lära sig att källsortera. Nyheterna presenterar bilder av eldsjälur som startar små återvinningsföretag, som inte bara

skall leda Sverige ut ur miljösvårigheterna utan även bidra till att förbättra ekonomin. Begreppet återanvändning förekommer allt mer frekvent, och det blir vanligare med moraliska antydningar om individernas bra och dåliga miljöbeteende.

Framhållandet av individens centrala roll är ett perspektiv som utvecklas i kapitel 5. Betoningen på miljövänliga varor ökar, och Hermansson ser också hur detta nästan börjar gränsa till reklam i nyhetsinslagen. Det blir till en medborgerlig dygd att hålla sig till KRAV-märkta varor. Som Hermansson uttrycker det: miljönyheter blir alltmer miljönyttigheter. Nyhetsprogrammen framhåller konsumenternas makt, inte demonstranternas. Undertexten blir, att det alltid finns en lösning på miljöfrågorna, och den går via marknaden. Samtidigt, ute i samhället, blir företag alltmer medvetna om sin miljöimage, vilken hävdas allt hårdare med hjälp av PR.

I kapitel 6 ser vi att samma utveckling gäller bilismen. I de tidigare gestaltningarna förknippades bilismen visuellt med bland annat skogsdöden, ozonlagrets uttunning och människors hälsoproblem. Nyheterna visar bilägare som inte kan tänka sig att avstå från sina fordon, eller hålla lägre hastighet. Miljöministern Anna Lindh visas i konflikt med bilindustrin och Metall. Sedan omvandlas diskurserna till att handla om hur bilindustrin måste moderniseras genom teknisk utveckling. Därmed behöver inte samhället förändra sitt levnadssätt. Miljövänliga bilar, som Honda Civic (medborgarens bil) "marknadsförs" i nyheterna. De ekologiska problemen ger nya ekonomiska möjligheter.

I kapitel 7, "Hotbilder och visioner", uppmärksammas i synnerhet de visuella komponenterna i TV-nyheterna. Sammanfattningsvis kan man säga, att nyheternas bildbruk understryker övergången från sopberget och bilar som kör igenom radhusidyllen till reklam för lösningar som finns i miljövänlig konsumtion och i en produktion som är anpassad till efterfrågan. I TV-nyheterna gestaltas inte längre miljöfrågan som ett problem för samhällssystemet. Vidare konstaterar Hermansson, att TV-nyheternas bilder inte visar några utopier – utan bara det som är bekant och svenskt, det som skall bevaras. I bildbruket använder man sig av traditionella miljöer, som lantidyller och semesterorter på skärgårdsöar. Miljöproblemen i TV-nyheterna presenteras inte som något som har att göra med människans relation till naturen. I det ekologiska folkhemmet kan vår natur bevaras genom ny teknik, återvinningsbeteende, en miljövänlig ekonomi med eldsjälur som har nya lösningar på gamla problem. Och som gynnar tillväxten. Eller som Hermansson säger i sitt sista kapitel, vi blir serverade "ett slags Astrid Lindgren-land, som människor känner igen från sin semester" (s 314).

Det avslutande kapitlet drar ihop analysen och argumenten, och betonar att kopplingen mellan marknad och ekologi måste betraktas som ideologisk – där en outtalad premis är att man bör tillhöra medelklassen så att man har råd med strategisk, miljövänlig konsumtion. Hermansson sammanfattar: "I en tid av globaliserad marknad och territoriellt överskridande miljöproblem, utvecklas visionen

i tevenyheter inte utifrån en tanke om en kommande global by, utan genom ett värnande om det som betraktas som typiskt svenskt. Det gröna folkhemmet är lika mycket genuint svenskt som det gamla folkhemmet var [...]” (s 317).

Det är lätt att instämma i Hermanssons analys, och hon har gjort en viktig insats genom att problematisera TV-nyheterna om miljöfrågorna. Analysen hade kanske blivit ännu starkare om hon hade varit mer explicit om de olika skolorna inom miljövetenskaperna: jag är inte någon expert, men jag kan föreställa mig att det finns en stor motsättning här, som skulle vara intressant att veta mer om. Vidare kan man också tycka att analysen blir något stelbent, när författaren föreslår att det hela är ett val mellan marknad och inte marknad – det finns så klart också andra alternativ, till exempel olika grader av reglerad marknad. Och – som jag nämnde ovan – är det lätt att man av avhandlingen får uppfattningen, att TV-nyheterna, som en produkt av en organisation, ensamma är upprinnelsen till dessa journalistiska gestaltningar. Så är naturligtvis inte fallet; många faktorer och aktörer utanför organisationen sätter också sin prägel på det journalistiska utbudet.

Samtidigt lyfter Hermansson på ett utmärkt sätt fram, att problemet inte är ett objektivitetsproblem och att journalisterna därför inte skulle kunna undvika problemen med större ”objektivitet”. I stället är det snarast så att nyheterna följer – och i sin tur förstärker – en övergripande, ideologisk utveckling. Då kan man också ställa sig frågan om det är rimligt att förvänta sig att en daglig nyhetsverksamhet kan avvika markant från den rådande tidsandan. Hur man än svarar på den frågan, flyttar den fram diskussionen till ett mycket större och inte minst allvarligare problemområde.

Peter Dahlgren *

* Fakultetsopponent